

Prof.dr. Marijke J. van der Wal

In gesprek met het taalverleden

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

In gesprek met het taalverleden

Afscheidscollege uitgesproken door

Prof.dr. Marijke J. van der Wal

bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 19 december 2014

Universiteit
Leiden

Zeer gewaardeerde toehoorders,

Vorige maand verscheen bij de internationale uitgever John Benjamins een lijvig boek getiteld *Letters as Loot*, Engels voor *Brieven als Buit*, met als auteurs Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal. Een collega reageerde onmiddellijk met de opmerking: “Over dat boek gaat zeker je afscheidscollege?”. Ja, inderdaad dit boek is een van de belangrijkste resultaten van de door mij ingezette onderzoekslijn voor de geschiedenis van het Nederlands. Over dat onderzoek ben ik nog steeds heel enthousiast en met veel genoegen zal ik dan ook vanmiddag iets van de uitkomsten ervan laten zien, maar ik wil ook ingaan op een principiële algemene kwestie. Dat is de vraag *hoe kunnen wij het taalverleden bestuderen en onderzoeken?* Welke benadering is daarvoor nodig en hoe verhoudt de te kiezen benadering zich tot het specifieke onderzoeksobject? Een nogal abstract en misschien wel lastig onderwerp, zeker voor de late vrijdagmiddag, zullen sommigen van u nu wellicht denken. Laat ik u geruststellen door te zeggen dat we in gesprek gaan met het taalverleden. Dat klinkt concreter en vertrouwd.

Gesprekken met het taalverleden

“In gesprek met het taalverleden, is dat een boeiende activiteit?”, zou u zich vervolgens kunnen afvragen. Wanneer het levendige gesprekken zijn, wanneer er verschillende problemen opgelost moeten worden, wanneer oplossingen niet voor de hand liggen, maar grensoverschrijdend gevonden moeten worden, dan is het antwoord een volmondig *ja*. We moeten natuurlijk wel zoeken naar de juiste ingang om het zo diverse taalverleden te leren kennen, te beschrijven en te verklaren. Dan pas zijn echte gesprekken met het taalverleden mogelijk. Laten we een paar voorbeelden onder de loep nemen. Voor wie mijn werk kent, zijn het geen toevallige voorbeelden.

Begin 19de eeuw verschijnt er een uitvoerige taaltheorie van de hand van Johannes Kinker, jurist, dichter, die zich in vaderlandslievende strofen heeft verzet tegen de Franse overheersing

en die na de Franse tijd de eerste hoogleraar Nederlands aan de universiteit van Luik is geworden.¹ Wat is dat voor taaltheorie die binnen het Koninklijk Nederlands Instituut, de voorloper van de huidige KNAW, werd gepresenteerd en bediscussieerd? Hoe moet je als taalkundige zo’n casus benaderen om grip te krijgen op de inhoud van een pretentieuze taalbeschouwing? Allereerst is contextuele kennis nodig, in dit geval historio-grafische kennis van taalbeschouwingen in de 18de en 19de eeuw. Daarmee kunnen we Kinkers taaltheorie plaatsen in een rationalistische traditie, een traditie waarin het denken als bepalend wordt gezien voor de structuur van taal.² Met taalwetenschappelijke kennis alleen komen we er echter niet: in dit geval is ook de filosofie een noodzakelijke hulpwetenschap. Kinker is degene die met het schrijven van een inleidend overzicht de filosofie van Kant in Nederland heeft geïntroduceerd.³ Wanneer we dat gegeven bij ons onderzoek betrekken en ons verdiepen in de kantiaanse filosofie, dan krijgen we toegang tot Kinkers op het eerste gezicht nogal lastige en vreemde taalbeschouwing. Bij nadere analyse blijkt hij zijn taaltheorie op verrassende wijze gebaseerd te hebben op kantiaanse principes. Daarin is hij werkelijk uniek, niet alleen in Nederland, maar, voor zover bekend, ook in Europa. De casus Kinker leert ons dat we disciplinegrenzen moeten overschrijden om werkelijk door te dringen tot een dergelijk onderzoeksobject.

Nu zal iemand onder u misschien opmerken dat theorieën over taal nogal *meta* zijn en dat historisch taalkundigen zich toch primair met de echte taalfeiten uit het verleden bezighouden. Laat ik duidelijk zijn: voor mij hebben altijd zowel de taalbeschouwingen als de taalfeiten tot het te onderzoeken taalverleden behoord. Na ons eerste taalbeschouwingsvoorbeeld, bekijken we nu enkele voorbeelden van taalfeitenonderzoek.

De studie van taalfeiten begint met het filologisch handwerk: het nauwkeurig analyseren van teksten. Er wordt weleens neergekeken op deze ‘ouderwetse’ filologie, maar het is en blijft een elementaire basisactiviteit. Het vraagt van onderzoekers om puzzels in tekstpassages op te lossen. Dat kan op zichzelf

al heel bevredigend zijn, maar de intensieve omgang met een tekst levert nog veel meer op door impliciete of expliciete vergelijking. Specifieke taalverschijnselen kunnen gaan opvallen, omdat ze niet voorkomen in het huidige Nederlands of omdat verschillen met het huidige Nederlands in het oog springen. Zulke observaties dagen uit tot nader onderzoek naar ontwikkelingen en veranderingen over de eeuwen heen. Daarbij kan het interessant zijn om vergelijkingen te trekken met verwante Germaanse talen, om dus een comparatieve invalshoek te kiezen en na te gaan hoe een bepaald verschijnsel zich vanuit een vergelijkbare beginsituatie in verschillende richtingen heeft ontwikkeld bijvoorbeeld in het Nederlands, Engels, Duits en Fries.⁴ Kort gezegd: bij onderzoek naar taalfeiten is filologie een basisactiviteit, kan een comparatieve invalshoek aantrekkelijk zijn en stuiten we op taalveranderingsvragen.

4

Onderzoek naar taalverschijnselen kan ook ingebed zijn in een overkoepelende taalveranderingsvraag zoals de vraag naar het ontstaan van standaardtalen, een complex proces dat veel Europese talen hebben doorgemaakt. Dankzij decennia van onderzoek weten wij veel van het standaardisatieproces in het algemeen en hebben we een duidelijk beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse standaardtaal door de eeuwen heen.⁵ Wel moeten wij ons realiseren op wiens taal we zicht hebben gekregen door het standaardisatieproces als invalshoek te kiezen. Ons beeld en de beschrijving van het standaardisatieproces zijn immers gebaseerd op voornamelijk gedrukte werken en op literaire taal. Wat taalgebruikers betreft, betekent dit de taal van de toplaag in de maatschappij, die eeuwenlang voornamelijk bestond uit veelal goed opgeleide mannen uit westelijke regio's. Dat taalgebruik is zeker belangrijk en invloedrijk geweest, maar we moeten ons van die beperking bewust zijn.

Die beperking betekent dat het taalgebruik van de meerderheid van de samenleving uit voorbije eeuwen buiten het zicht is gebleven. Daar is wel iets aan te doen. Acht jaar geleden heb ik in mijn oratie duidelijk gekozen voor de language history from below-benadering, een aanpak die zich nadrukkelijk richt op

de taal van lagere en middengroepen in de maatschappij.⁶ Bij deze benadering rijst de vraag welk taalmateriaal ons in staat stelt om ook met die groepen uit het taalverleden in gesprek te komen. Indertijd heb ik egodocumenten als veelbelovende bronnen gepresenteerd: dagboeken, reisverslagen en vooral persoonlijke brieven. Dat wil zeggen teksten die niet voor publicatie waren bestemd en waarin we relatief informeel taalgebruik zouden kunnen aantreffen. Ik hoef u inmiddels niet meer te vertellen welke unieke bron van buitgemaakte brieven ik daarbij in het bijzonder op het oog had.⁷ Vanmiddag wil ik met u nagaan wat de keus voor deze bepaalde benadering, de language history from below-benadering, in relatie tot het specifieke onderzoeksobject, de buitgemaakte brieven, heeft opgeleverd. Hebben we witte vlekken in de geschiedenis van het Nederlands kunnen opvullen zoals de bedoeling was?⁸ Zijn we, om het anders te formuleren, met deze benadering en deze bron in een diepgaand en boeiend gesprek gekomen met het taalverleden?

Schrijven is goud: het communicatieproces

Spoken is silver, schrijven is goud was de tekst op een recente archeologische tentoonstelling bij enkele voorwerpen met schrift van zo'n 2000 jaar geleden.⁹ In onze 21ste-eeuwse maatschappij met tal van technische middelen om het gesprokene voor het voetlicht te brengen is die typering *Spoken is silver, schrijven is goud* minder voor de hand liggend, tenzij u denkt aan het onderzoeksobject van historisch taalkundigen. Dan is schrijven inderdaad goud. Dankzij het schrijven hebben wij *toegang* tot het taalverleden van vele eeuwen terug: de directe toegang bij het lezen en interpreteren van overgeleverde teksten en de indirecte toegang wanneer wij via onderzoek van tekstmateriaal de taalwerkelijkheid van het verleden trachten te achterhalen.

Met mijn *Brieven als Buit*-onderzoeksteam heb ik privé-brieven die door Engelsen in oorlogstijden werden geconfisqueerd, uitgebreid kunnen analyseren. De beschikbaarheid van brieven uit de late 17de en de late 18de eeuw opende de mogelijkheid om inzicht te krijgen in het taalgebruik van twee verschillende eeu-

wen en in veranderingen die in honderd jaar zijn opgetreden. Van cruciaal belang daarbij is aandacht voor de historische context waarin de onderzoeksobjecten zijn ontstaan en meer specifiek voor het contemporaine communicatieproces. We komen daarmee op alfabetisering, het kunnen lezen en schrijven in het verleden.

Eerder historisch-sociologisch onderzoek heeft aangetoond dat de alfabetiseringsgraden in de 17de en 18de eeuw uiteenliepen van compleet analfabetisme (niet kunnen lezen en schrijven), het alleen kunnen lezen, het kunnen lezen en slechts beperkt mechanisch schrijven (d.w.z. handtekeningen en korte notities) tot goed kunnen lezen en schrijven. Dankzij een uitgebreid netwerk van scholen was leesvaardigheid tamelijk ruim verbreid, maar dat lag anders voor de schrijfvaardigheid. Het leren schrijven kwam immers pas aan de orde na het lezen en het ging gepaard met extra kosten voor inkt, papier en een vergoeding voor de schoolmeester. Dat betekende dat het leren schrijven voor veel leerlingen uit de lagere sociale klassen en voor veel meisjes niet was weggelegd. Als iemand schrijven had geleerd, dan was bovendien de oefening in de praktijk van groot belang voor het opdoen van schrijfervaring. Dat gebeurde in beroepen als bijvoorbeeld koopman, kapitein en stuurman, maar in de eenvoudiger beroepen zoals matroos en soldaat en bij werkzaamheden van vrouwen was schrijfvaardigheid geen vereiste. Er is dan ook een relatie tussen enerzijds gender, beroep of sociale klasse, en anderzijds de mate van schrijfvaardigheid en schrijfervaring.

Anno 2014 is analfabetisme beslist problematisch, maar dat lag anders in een maatschappij waarin bureaucratie en verschriftelijking nog niet alles overheersend waren. In het dagelijks leven hoefde gebrek aan lees- en schrijfvaardigheid over het algemeen geen problemen op te leveren. Problematisch wordt het echter wanneer geliefden en familieleden zich op geografische afstand bevinden. Afgezien van mondelinge berichten via anderen, zijn geschreven brieven dan het enige mogelijke communicatiemiddel. De hulpeloosheid wanneer analfabetisme

direct schriftelijk contact in de weg staat blijkt in ons onderzoeksmateriaal heel treffend uit een brief die op 18 september 1664 vanuit Rotterdam naar Jan Jaspersen wordt gestuurd. Hij blijkt later thuis te komen dan zijn geliefde, Ariaantje Dirks had gehoopt en dat brengt haar tot de uitspraak dat zij dat wel anders had gewenst: “*want ghij weet wel waerom want het tgeen ick teegen v seijde dat is nu soo en ghij kent wel dencken wat mijn daer van ouer koomen sal*”.¹⁰ U zult begrijpen wat hier aan de hand is: volgens doopboeken in het Rotterdams Stadsarchief is bijna drie maanden later een klein Jaspertje geboren.¹¹ In deze situatie is het extra lastig dat Ariaantje niet kan schrijven en Jan zelfs niet eens kan lezen. “*ick wenste wel dat ick oock schrijven kost ick soude v mijn hart wel oopenbaeren*” laat Ariaantje door iemand anders aan Jan schrijven en iemand in Jans omgeving leest hem de brief voor (als die tenminste zou zijn aangekomen). Ja, dan wordt het lastig om openhartig te zijn. Het beste is natuurlijk zelf te leren lezen en schrijven. Geertje Karstens laat op 26 mei 1672 - in een niet zelf geschreven brief (!) - haar zoon Emont in het Caraïbisch gebied de groeten overbrengen aan de schipper en de stuurman en zij voegt eraan toe dat hij hun moet vragen hem wat lezen en schrijven te leren. Dat dit daadwerkelijk op een schip gebeurde niet alleen in de 17de, maar ook nog in de 18de eeuw, blijkt treffend uit het aantekenschriftje met schrijfprobeersels en tekeningetjes van een zekere Jan Smit, een verrassende vondst die ik bij mijn allereerste bezoek aan The National Archives (Kew, UK) tussen het brievenmateriaal aantrof.

Niet-schrijfvaardigen of weinig schrijfvaardigen moesten voor het contact met afwezigen dus een beroep op anderen doen: op schrijfvaardiger personen in hun naaste omgeving, die wij sociale scribenten noemen, of op beroepsschrijvers, professionele scribenten. Ook in de 18de eeuw, waarin de alfabetiseringsgraad en schrijfervaring zijn toegenomen, zijn er nog de nodige personen die wel elementair kunnen schrijven, maar voor wie een uitvoerige brief te lastig is. Zo produceert stuurmansvrouw Hendrikje ten Broek wel een kattebelletje bij een sinterklaascadeautje, maar haar echte brieven laat zij door anderen ver-

zorgen.¹² Het advies om een goede vriend in te schakelen, soms met naam en toenaam genoemd, komen we in menige brief tegen. Als je niet alles kunt schrijven, vraag dan Willem Oenes en schrijf zelf “*eenige Weijnige letteren (...) Waar in gij U hart Uitstort*” is de suggestie van Frederik Backerus in 1780 vanuit De West aan zijn echtgenote Sjoukje in Friesland.¹³ Sociale schrijvers zoals Willem Oenes zullen het schrijven waarschijnlijk zonder enige vergoeding hebben verricht. Bij professionele schrijvers moest er natuurlijk betaald worden. Dat realiseert Claas Jansen zich terdege wanneer hij, een eeuw eerder, op 10 december 1664 vanuit Guadeloupe aan zijn vrouw Susanneke in Middelburg schrijft. Hij dringt er zeer op aan brieven te sturen en heeft liever dat zij voor het schrijven betaalt dan dat zij niets laat horen. Wel betekent haar gebrek aan schrijfvaardigheid helaas dat “*een ander weten moet hoe dat het met ons is*”. Ook toen werd gebrek aan privacy betreurd.

6 Velen hebben geen keus en moeten wel helpers inschakelen, maar sommige schrijfvaardigen kunnen kiezen tussen zelf schrijven en laten schrijven. De kapitein op een schip kan de scheepsschrijver een opdracht geven; de koopman kan zijn klerk brieven laten schrijven. In die situatie kan een niet-zelf geschreven brief echter gemakkelijk een verkeerd signaal afgeven. Dat verwoordt Johannes Mozes treffend, wanneer hij op 9 november 1780 vanuit het Caraïbisch gebied in de brief naar zijn vrouw in Den Haag de zorgzame kanttekening maakt: “*ik sou dee brief wel van [=door] en ander hebben laten schreijven Maar ik dog [=dacht] dan siet seij Meijn hand niet dan sou seij an onge rust seijn*”.

Schrijven was noodzaak en ontvangen brieven werden gekoesterd, daar is geen twijfel over mogelijk. Ze werden herlezen en ook aan anderen getoond of voorgelezen.¹⁴ We hebben nu zicht gekregen op het belang van het schrijven en op het communicatieproces op afstand. Dat zijn op zichzelf interessante elementen van de historische context, maar waarom is die historische context voor taalkundig onderzoek van belang, vraagt u zich misschien onderhand af?

Diversiteit in het taalgebruik¹⁵

Het is cruciaal voor ons taalkundig onderzoek om op de hoogte te zijn van de zojuist besproken historische context en om te beseffen dat we te maken hebben met zowel zelf geschreven als door sociale of professionele scribenten voor anderen geschreven brieven. Die twee verschillende categorieën brieven moeten we uit elkaar houden. Bij onze language history from below-benadering, d.w.z. met ons sociohistorisch-linguïstisch onderzoek naar het taalgebruik van diverse sociale lagen, van mannen en vrouwen van verschillende leeftijden, moeten we uitgaan van zelf geschreven brieven. Anders zouden we immers de kenmerken van een afzender die de brief niet zelf heeft geschreven ten onrechte koppelen aan het taalgebruik in een brief. Het vaststellen van de autografenstatus is dus een fundamentele kwestie en daarom hebben we een speciale procedure ontwikkeld om te bepalen of we met autografen of met niet-autografen te maken hebben.¹⁶

Voor de vastgestelde autografen zijn de variabelen gender, leeftijd en sociale klasse van de brieveschrijver relevant. Gender is een weinig problematische variabele: uit de meeste brieven blijkt onmiddellijk of de afzender een man dan wel vrouw is. Voor de leeftijd (we onderscheiden <30; 30–50; >50) is veelal archiefonderzoek nodig, al levert de inhoud van brieven ook vaak informatie over een relatieve leeftijd (jonger, middelbaar, ouder). Klassenverschillen zijn lastiger, want hier speelt niet alleen het probleem om te bepalen tot welke sociale klasse een brieveschrijver behoort, maar ook en allereerst welke sociale lagen we voor de 17de en 18de eeuw moeten onderscheiden. We kunnen echter profiteren van kennis beschikbaar in een andere discipline: de klassenindeling die historici voor de Nederlandse Republiek van de 17de en 18de eeuw hebben gemaakt is het uitgangspunt geworden voor onze indeling in sociale lagen.¹⁷

Intussen blijkt dus dat we als taalkundigen wel een prachtige bron kunnen hebben, maar dat we ons daar zeker niet onmiddellijk op kunnen storten om taalverschijnselen te analyseren. Aan de analyse gaan vooraf: het autografenonderzoek, het on-

derzoek naar leeftijd en sociale klasse van de afzenders en natuurlijk het allereerste stadium van de ontcijfering van de brieven en het maken van transcripties, dat haalbaar was dankzij de vrijwilligers van mijn *Wikiscripta Neerlandica*-project.¹⁸ Het gebruik van niet-gedrukte, handschriftelijke teksten betekent dus een aanzienlijke tijdsinvestering voordat het eigenlijke taalkundig onderzoek begint. Maar die investering is de moeite meer dan waard. Het is tijd om iets van de resultaten te laten zien: zowel van de diversiteit die we na analyse hebben gevonden als van de oplossingen die ons onderzoek van het brievenmateriaal biedt voor discussies over specifieke taalveranderingen. Laten we met een enkele illustratie van die oplossingen beginnen.

Met ons brievenmateriaal uit twee perioden met een bewust gekozen verschil van honderd jaar is het mogelijk om het verloop van specifieke taalveranderingen in kaart te brengen en de vraag te beantwoorden of het gaat om taalveranderingen die zich verspreiden vanuit de hogere sociale klasse (from above) of vanuit de lagere sociale klasse (from below). Een mooi voorbeeld is de verspreiding van de aanspreekvorm *UE*, een afkorting voor *Uwe Edelheid* of *U Edele*, die we in brieven van bekende auteurs en hooggeplaatste personen al in de eerste helft van de 17de eeuw veelvuldig tegenkomen. Tot onze verrassing is echter diezelfde aanspreekvorm *UE* in ons laat-17de-eeuwse brievenmateriaal slechts marginaal aanwezig. In plaats daarvan treffen we een andere aanspreekvorm aan, namelijk *UL*, oorspronkelijk een afkorting van *Uwe Liefde*. Dat is dus een opmerkelijk verschil met het traditionele beeld van ‘het 17de-eeuws’. Een eeuw later, in onze laat-18de-eeuwse brieven, is *UL* vrijwel verdwenen en heeft *UE* een allesoverheersende positie ingenomen. Dat is een opvallende verandering en de vraag is hoe die verandering in zijn werk is gegaan. In de vakliteratuur werd al eerder verondersteld dat *UE* in de 17de eeuw vanuit de kanselarijtaal in het taalgebruik van de hoogste sociale laag terecht is gekomen.¹⁹ Kunnen we nu ook bewijzen hoe de verdere verspreiding van *UE* heeft plaatsgevonden? Ja zeker, hier blijkt de waarde van ons brieven corpus, dat uitgebreid kwantitatief onderzoek mogelijk maakt. Met honderden scribenten uit alle

klassen onder de toplaag kunnen we overtuigend aantonen dat *UE* zich vanuit de hogere sociale klassen naar de lagere heeft verspreid en dat daarbij mannen het voortouw namen. Het gaat dus evident om een taalverandering from above.

We kunnen met ons materiaal ook een taalkundige discussie oplossen wat betreft de opkomst van *elkander/elkaar*, de vormen die uiteindelijk het eerder frequente *malkander/mekaar* zijn gaan vervangen. We kunnen bewijzen dat de omslag naar *elkander* niet halverwege de 17de eeuw heeft plaatsgevonden (een beeld dat bestond op grond van literair taalgebruik), maar meer dan een eeuw later en dat ook hier hogere klassen en mannen een beslissende rol speelden.²⁰ Om misverstanden te voorkomen wil ik benadrukken dat er ook veranderingen zijn die beginnen in de lagere klassen en waarbij vrouwen het voortouw nemen. Dat gebeurt bijvoorbeeld in de beginfase van de verandering waarbij de kortere vormen *ik breek*, *ik schrijf* ontstaan naast de oorspronkelijke werkwoordsvormen *ik breke*, *ik schrijve*. Die nieuwe vormen treffen we aanvankelijk vooral bij vrouwen en in lagere klassen aan.²¹

7

We hebben zo het verloop van bepaalde taalveranderingen kunnen traceren. We waren ook op zoek naar diversiteit en variatie en die hebben we op alle taalniveaus gevonden. Dit is niet de gelegenheid om een reeks van met mijn onderzoeksteam onderzochte verschijnselen de revue te laten passeren.²² Om te illustreren welke frappante verschillen uit ons onderzoek naar voren zijn gekomen, kies ik één opvallend kenmerk van de brieven: het formulaire taalgebruik. Bij onze uiteindelijke verklaring van die verschillen zullen we weer terugkomen bij het eerder besproken schrijfsproces.

Het waarom van formulair taalgebruik

Vaste formules vallen direct op wanneer je de brieven leest. Ze zijn terug te voeren op heersende schrijfconventies waarmee de brieven schrijvers in aanraking zijn gekomen tijdens het schrijfonderwijs op school of thuis, bijvoorbeeld bij het voorlezen van brieven. Er zijn schrijfconventies die samenhangen

met het teksttype brief: een adressering, een aanhef, een slot, een ondertekening etc. Zo hoort een brief eruit te zien; daar moet iedere brief aan voldoen. Naar inhoud kunnen we twee soorten formules onderscheiden: christelijk-rituele formules zoals *In Godes schut ende scherm aanbevolen* en intersubjectieve formules die gericht zijn op de relatie tussen de afzender en de geadresseerde. Denk voor dat laatste aan onze hedendaagse intersubjectieve briefformule: *Hoe gaat het met jou? Met ons gaat het goed*. Er zijn echter ook formules die een heel andere functie hebben, namelijk om de tekst te structureren. Zo'n tekststructurende formule is bijvoorbeeld *ik laat u weten (als) dat...*, een formule die herhaaldelijk wordt gebruikt bij het aansnijden van een nieuw onderwerp. Wanneer u bedenkt dat de meeste brieven geen interpunctie en alinea-indeling vertonen, dan begrijpt u dat zulke tekststructurende formules heel handige strategieën zijn.

Formulair taalgebruik is dus een opvallend kenmerk, maar geldt dat voor alle brieven in dezelfde mate of is er diversiteit in het gebruik van die belangrijke formules? De meeste teksttype-formules heeft iedere briefschrijver nodig; anders zou een geschrift niet als brief herkenbaar zijn. Maar hoe zit dat met de net genoemde anderssoortige formules? Dat hebben we uitgebreid nagegaan en dat onderzoek resulteerde in overtuigende genderverschillen, klassenverschillen en diachrone verschillen. Vrouwen blijken meer formules te hanteren dan mannen, lagere klassen meer formules dan hogere klassen en in de late 17de eeuw zijn de formules frequenter dan in de late 18de eeuw. Die blootgelegde verschillen zijn nieuwe informatie en in die zin een invulling van witte vlekken, maar we willen niet alleen die verschillen vaststellen en beschrijven. De volgende vraag luidt *hoe kunnen we die verschillen verklaren?* Waarom hanteren vrouwen meer formules dan mannen, de lagere klassen meer dan de hogere klassen en waarom treffen we in 17de-eeuwse autografen meer formules aan dan in 18de-eeuwse?

Bij de verklaring van de ontdekte verschillen is (weer) de historische context van groot belang en met name wat we eerder

hebben besproken over schrijfvaardigheid en schrijfervaring. De al genoemde verschillen in schrijfvaardigheid en schrijfervaring blijken naadloos te passen op de patronen die resulteren uit ons onderzoek naar formules: kort gezegd, hoe minder schrijfervaring, des te meer formulair taalgebruik. Hoe is dat te begrijpen? Stel u de situatie van minder ervaren schrijvers voor die hun boodschap op papier moeten zetten. Die personen uit lagere klassen en vrouwen hebben behoefte aan houvast bij het schrijven van een brief en dan zijn gereedliggende brokken tekst zoals de bekende formules bijzonder handig. Goed opgeleide, ervaren schrijvers (mannen uit de hogere sociale klassen) gebruiken die formules veel minder, omdat ze die minder nodig hadden. De aangetroffen variatiepatronen voor gender en sociale klasse verklaren we dus uit verschillen in schrijfervaring. Die verklaring geldt ook voor de geconstateerde diachrone verschillen. In de 18de eeuw zijn de verschillen tussen sociale klassen en tussen mannen en vrouwen nog steeds aanwezig, maar ten opzichte van de 17de eeuw is de frequentie van de formules afgenomen. Die afname in frequentie correspondeert met de toegenomen alfabetisering en schrijfervaring in de late 18de eeuw.

We hebben het formulaire taalgebruik onderzocht in autografen, in de zelf-geschreven brieven van mannen en vrouwen uit verschillende rangen en standen. Onze verklaring voor de ontdekte diversiteit hebben we gezocht in schrijfvaardigheid en schrijfervaring. Nu we weer bij het schrijfproces zijn aangeland wil ik nog een kleine excursie maken naar het verloop van het communicatieproces bij degenen die niet konden schrijven en dus anderen moesten inschakelen om in contact te blijven met hun geliefden ver weg. Wie waren de professionele en sociale scribenten waarop een beroep werd gedaan? Een enkele keer kunnen we een secretaris of schoolmeester als professionele scribent identificeren. Wat vaker kunnen we sociale scribenten achterhalen: een familielid of een kapiteinsvrouw die voor vrouwen van bemanningsleden schrijft. Maar meestal tasten we in het duister en weten we alleen dat de afzender de brief *niet* heeft geschreven.²³

Hoe gingen die voornamelijk onbekende helpers te werk? Een tipje van de sluier kunnen we oplichten door de niet-autografen te onderzoeken op het gebruik van formules en dat gebruik te vergelijken met onze eerdere resultaten voor de autografen.²⁴ Uit onderzoek naar een aantal belangrijke, zowel inhoudelijke als tekststructurende, formules blijkt dat de frequentie van de formules in de niet-autografen steeds veel hoger is dan in de autografen. Dat kan natuurlijk niet verklaard worden door beperkte schrijfvaardigheid of geringe schrijfervaring zoals we dat zagen bij de autografen. Op deze professionele en sociale scribenten werd juist een beroep gedaan vanwege hun schrijfvaardigheid. Bij de niet-autografen is iets anders aan de hand. Hier speelt het gemak van formules. Als je voor anderen een boodschap op papier moet zetten, zijn vaste formules met een algemene inhoud een heel handig stramien om op voort te borduren.

Onze verklaringen voor de ontdekte patronen en de frequentieverschillen in het formulaire taalgebruik vindt u wellicht heel aannemelijke gedachtes. Als dat zo is, dan heb ik het goed uitgelegd in mijn laatste college. Het zijn inderdaad voor de hand liggende veronderstellingen, maar dat het ook daadwerkelijk de overkoepelende verklaring is hebben wij met kwantitatieve gegevens uit ons rijke brievenmateriaal kunnen bewijzen.²⁵

Reflectie en de toekomst van het taalverleden

We zijn vanmiddag begonnen met de vraag naar de relatie tussen benadering en onderzoeksobject. Ik heb laten zien dat de combinatie van de language history from below-benadering en buitgemaakte brieven een ander beeld dan het traditionele oplevert voor een periode in de geschiedenis van het Nederlands. Daarbij bleek ook hoe belangrijk het is om de historische context van het communicatieproces en resultaten uit een andere discipline, in dit geval de geschiedwetenschap, te betrekken bij ons taalkundig onderzoek.

Misschien verwondert het u dat ik vanmiddag niet ben ingegaan op digitale tools, e-humanities en dergelijke. Bij een an-

dere gelegenheid, vorig jaar in Helsinki, heb ik uitvoerig mogen spreken over het proces van schrift tot scherm: van digitale foto's van de brieven tot aan ons, web-based *Brieven als Buit*-corpus, dat dankzij samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) voor iedereen beschikbaar is.²⁶ Het belang van digitale corpora en digitale techniek zijn voor mij dan ook evident. Ze zijn onmisbaar in het huidige onderzoek, er is veel over te zeggen, maar het zijn en blijven uiterst belangrijke hulpmiddelen. Voor vandaag wilde ik kernpunten van het historisch-taalkundig onderzoek zelf centraal stellen en laten zien op welke manieren wij tot een boeiend gesprek met het taalverleden kunnen komen. Op het uitgestrekte terrein van de geschiedenis van het Nederlands zijn verschillende benaderingen en verschillende objecten van onderzoek mogelijk. Interdisciplinariteit is daarbij geen modieuze term, maar een noodzaak afhankelijk van het betreffende onderzoeksobject: we zagen de filosofie, filologie en geschiedwetenschap interdisciplinair fungeren. U hebt vanmiddag gemerkt hoe vruchtbaar de combinatie language history from below en egodocumenten is en wat het plaatsen van taal en taalverandering in een historische context kan opleveren. Daarmee hebt u ook gezien wat kenmerkend is voor mijn historisch-taalkundige aanpak en voor de sociohistorisch-linguïstische onderzoekslijn die ik hier in Leiden voor de geschiedenis van het Nederlands heb vorm gegeven en die internationaal en interdisciplinair stevig is verankerd.

Het zal u niet ontgaan zijn, dat ik nog steeds bijzonder gefascineerd ben door het sociohistorisch taalonderzoek, dat ook voor de toekomst veelbelovend is. Het is prachtig dat onze Leidse onderzoekslijn na mijn *Brieven als Buit*-programma voortgaat in Gijsbert Ruttens uitdagende *Going Dutch*-project, gericht op de periode 1750-1850 en op onderzoeksvragen naar nationaliteitsbesef, taal en taalonderwijs. Voor de toekomst van het taalverleden openen zich verdere aanlokkelijke perspectieven. Ik noem er twee. Ons Leidse neerlandistische onderzoek is in bepaalde opzichten complementair met het sociohistorische onderzoek gericht op Vlaanderen dat wordt verricht aan de Vrije Universiteit Brussel.²⁷ Wat zou het schitterend zijn

om te komen tot een nieuwe geïntegreerde taalgeschiedenis voor het hele Nederlandse taalgebied, waarin het verhaal van diversiteit en de taal van allerlei groepen in het verleden een plaats krijgen. Het uiteindelijk perspectief kan zelfs nog verder gaan, internationaal, over diverse taalgebieden. Zoals decennia geleden het standaardisatieproces uitvoerig in comparatief perspectief is onderzocht, zo zou dat ook voor de andere kant van de medaille moeten gebeuren: de vergelijking van de ontrefelde diversiteit in verschillende taalgebieden. Dat zijn niet alleen mijn gedachten; ik weet dat Gijsbert Rutten hier in Leiden en collega's internationaal die vergezichten met mij delen. Dat betekent mooie opdrachten voor de toekomst vooral voor een jongere generatie van onderzoekers, maar zelf hoop ik daar ook nog aan te kunnen bijdragen. Het fascinerende gesprek met het taalverleden houdt dus voorlopig niet op en dat is een heel aantrekkelijke gedachte.

Afsluiting

Dit openbare college is mijn laatste onderwijsactiviteit aan de Leidse universiteit geweest waar ik zo'n veertig jaar heb mogen werken. Het waren niet altijd gemakkelijke jaren met periodes van krapte en bezuinigingen in een Letterenfaculteit die herhaaldelijk in de knel zat. Een 'oude' discipline zoals de historische taalkunde loopt dan snel gevaar en moet vaak verdedigd worden.

Ik ben nog altijd de KNAW bijzonder erkentelijk voor de nadrukkelijke stimulering van de historische taalkunde met de instelling van de KNAW-Muller leerstoel voor de Geschiedenis van het Nederlands. Dat is een ingrijpende verandering geweest en dat heeft echt het verschil uitgemaakt. Ik spreek ook mijn oprechte dank uit aan de Stichting Merweborgh die deze leerstoel heeft willen continueren en aan de Leidse instanties en personen die dit hebben helpen bevorderen. De leerstoel heeft mij de gelegenheid gegeven om een voor de neerlandistiek nieuwe, internationaal ingebedde onderzoekslijn uit te zetten. Door mij daarbij te richten op aansprekend brievenmateriaal is er ook een duidelijke uitstraling geweest in het onderwijs en naar een ruimer publiek buiten de wetenschap.

Met veel plezier heb ik sinds 2006 als hoogleraar kunnen werken, in onderwijs en onderzoek, met collega's en studenten. Ik ben dankbaar voor die tijd, maar ook voor de lange, daaraan voorafgaande periode binnen de Opleiding Nederlands. Met veel genoegen heb ik studenten de verschillende kanten van ons mooie vak laten zien. Jullie gewekte interesse en prestaties hebben mij steeds veel voldoening gegeven. Ik ben dankbaar voor de samenwerking met huidige en vroegere collega's in het bijzonder binnen de taalkundesectie van de Opleiding Nederlands. Dat is een samenwerking geweest waarin wij aantrekkelijk onderwijs tot stand hebben gebracht en ook herhaaldelijk tot gezamenlijke publicaties zijn gekomen. Ik noem: Cor van Bree, je was decennialang een trouwe naaste collega en je bent hier tot mijn vreugde aanwezig, *still going strong*; Kees Damsteegt, die niet meer onder ons is, maar die mij heeft ingeleid in het filologisch handwerk; Ariane van Santen, we waren inhoudelijk aanvullend en elkaar waarderend in werkgroepen, publicaties en organisatorische taken. Ik noem twee oud-studenten die later collega's werden: Corrie de Haan, enkele jaren enthousiast docent, en Marijke Mooijaart, bij wie over een langere periode het historisch-taalkundig onderwijs en zoveel meer in zeer betrouwbare handen waren. Ik noem: Ronny Boogaart, creatief en inspirerend docent moderne taalkunde, een kwalificatie die ook van toepassing is op aio-docent Barend Beekhuizen; Arie Verhagen met wie de samenwerking meer op organisatorisch vlak heeft gelegen, en tenslotte Gijsbert Rutten, die ik uit Nijmegen en uit de historiografie van de taalkunde naar Leiden en naar de historische sociolinguïstiek heb gelokt. Dat is goed uitgepakt: we hebben intensief in onderzoek en onderwijs samengewerkt en het is met het volste vertrouwen dat ik aan jou, Gijsbert, het onderwijs in de geschiedenis van het Nederlands overlaat, onderwijs waarbij dit collegejaar ook de beginnende docenten Tanja Simons en Andreas Krogull zijn betrokken.

Ik heb inspirerende wetenschappelijke contacten gehad binnen LUC, binnen de Faculteit Geesteswetenschappen, nationaal en vooral ook internationaal. De sprekers op het symposium

Historical sociolinguistics: national and international perspectives, dat aan het begin van de middag ter gelegenheid van mijn afscheid plaatsvond, zijn daar een afspiegeling van. Terttu Nevalainen (Helsinki), Ingrid Tieken (Leiden, LUCL) en Wim Vandenbussche (Brussel), ik waardeer onze samenwerking en jullie aanwezigheid hier in hoge mate en ik zie ernaar uit om met jullie en met collega Stephan Elspaß (Salzburg) diverse ondernemingen voort te zetten.

Hier in Leiden is na vandaag mijn officiële werkverband afgelopen, maar ik zal nog enkele jaren werkzaam blijven als bijzonder hoogleraar op de leerstoel vanwege de Stichting Merweborgh, niet voor het onderwijs en bestuurlijke activiteiten, maar voor onderzoek en onderzoeksbegeleiding en met een beperkt weekprogramma. Het is dus vandaag geen definitief afscheid van Leiden, maar wel de afsluiting van een lange full-time werkperiode. Ik stel het bijzonder op prijs dat u allen hier bent gekomen om mijn laatste college bij te wonen en nodig u graag uit om straks met mij het glas te heffen.

Bibliografie

- Elspaß, Stephan. 2005. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- Elspaß, Stephan. 2012. The use of private letters and diaries in sociolinguistic investigation. In Juan Manuel Hernández-Campoy & Juan Camilo Conde-Silvestre (eds), *The handbook of historical sociolinguistics*, 156-169. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Harris, Roy & Talbot J. Taylor. 1989. *Landmarks in linguistic thought. The western tradition from Socrates to Saussure*. London & New York: Routledge.
- Janssens, Guy & Kris Steyaert (m.m.v. Bernard Pierret). 2008. *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830). Niets meer dan een boon in een brouwketel?* Brussel: VUB Press.
- Jensen, Lotte. 2013. *Verzet tegen Napoleon*. Nijmegen: Vantilt.
- Joseph, John. 1987. *Eloquence and Power. The rise of language standards and standard languages*. London: Pinter.
- Leuvensteijn, Arjan van. 2002. Epistolaire aanspreekvormen in de correspondentie van Maria van Reigersberch. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 118. 288-298.
- Nevalainen, Terttu & Helena Raumolin-Brunberg. 2012. Historical sociolinguistics: Origins, motivations, and paradigms. In Juan Manuel Hernández-Campoy & Juan Camilo Conde-Silvestre (eds), *The handbook of historical sociolinguistics*, 22-40. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Nevalainen, Terttu & Ingrid Tieken-Boon van Ostade. 2006. Standardisation. In Richard Hogg & David Denison (eds), *A history of the English language*, 271-311. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nobels, Judith & Marijke van der Wal. 2012. Linking words to writers: Building a reliable corpus for historical sociolinguistic research. In Nils Langer, Steffan Davies & Wim Vandenbussche (eds), *Language and history, linguistics and historiography: Interdisciplinary approaches*, 343-361. Bern etc.: Peter Lang.
- Nobels, Judith. 2013. *(Extra)Ordinary letters: A view from below on seventeenth-century Dutch*. Utrecht: LOT.
- Noordegraaf, Jan. 1985. *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht: Foris Publications.
- Rutten, Gijsbert & Marijke J. van der Wal. 2014. *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Simons, Tanja. 2013. *Ongekend 18^e-eeuws Nederlands: Taalvariatie in persoonlijke brieven*. Utrecht: LOT.
- Vandenbussche, Wim. 2002. Dutch orthography in lower, middle and upper class documents in 19th-century Flanders. In Andrew Linn & Nicola McLelland (eds), *Standardization: Studies from the Germanic languages*, 27-42. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Vosters, Rik. 2011. *Taalgebruik, taalnormen en taalbeschouwing in Vlaanderen tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: Een historisch-sociolinguïstische verkenning van vroeg-negentiende-eeuws Zuidelijk Nederlands*. Diss. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Van der Wal, Marijke J. 1977. *De taaltheorie van Johannes Kinker*. Leiden: Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Van der Wal, Marijke J. 1986. *Passiefproblemen in oudere taalfasen. Middelnederlands zijn/ werden + participium praeteriti en de pendanten in het Gotisch, het Engels en het Duits*. Diss. RU Leiden.
- Van der Wal, Marijke J. 1990. Passive Constructions in Old Frisian. In R.H. Bremmer e.a. (red.), *Aspects of Old Frisian Philology*, Rodopi: Amsterdam & Atlanta, 495-505.
- Van der Wal, Marijke J. 1995. *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*, reeks Nederlandse cultuur in Europese context. Den Haag: SdU.
- Van der Wal, Marijke. 2006. *Onvoltooid verleden tijd. Witte plekken in de taalgeschiedenis*, oratie uitgesproken op 17 november 2006. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

- Van der Wal, Marijke. 2010a. Standaardtalen in beweging. Standaardisatie en destandaardisatie in Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika. In Marijke van der Wal & Eep Francken (red), *Standaardtalen in beweging*, Amsterdam & Munster: Stichting Neerlandistiek VU & Nodus Publikationen, 11-26.
- Van der Wal, Marijke (red). 2010b. *De voortvarende zeemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee*. Sailing Letters Journaal III. Zutphen: Walburg Pers.
- Van der Wal, Marijke & Gijsbert Rutten. 2013. Variatie, conventies en verandering: zeventiende- en achttiende-eeuwse buitgemaakte brieven onder de loep. *Internationale Neerlandistiek* 51, 122-138.
- Willemyns, Roland & Wim Vandenbussche. 2000. Historische sociolinguïstiek: het 'Brugge-project'. *Taal en Tongval* 52. 258-276.

Websites

www.brievenalsbuit.nl

De website van het Brieven als Buit-onderzoeksprogramma, zowel in het Nederlands als in het Engels.

<http://brievenalsbuit.inl.nl>

Het *Brieven als Buit corpus*. Universiteit Leiden. Samengesteld door Marijke van der Wal (leider onderzoeksprogramma), Gijsbert Rutten, Judith Nobels en Tanja Simons, met medewerking van vrijwilligers van het Leidse *Wikiscripta Neerlandica* transcriptieproject, en gelemmatiseerd, voorzien van tags en zoekfaciliteiten door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL). 2013.

Noten

14

- 1 Zie Van der Wal (1977) over Kinkers taaltheorie, die onder de titel *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen* in 1817 in het eerste deel van de Gedenkschriften van het Koninklijk Nederlands Instituut verscheen. Voor zijn vaderlandslievende gedichten zie Jensen (2013: 20) en voor zijn professoraat in Luik zie Janssens & Steyaert (2008: 181-195).
- 2 Voor de rationalistische traditie zie onder meer Noordergraaf (1985: 453-490) en Harris & Taylor (1989: 94-107).
- 3 Kinkers *Proeve eener opheldering van de Kritiek der zuivere rede* verscheen in 1799 in het *Magazijn voor de critische wijsgeerte en de geschiedenis van dezelve*. De Franse vertaling (*Essai d'une exposition succincte de la Critique de la Raison pure; traduit du Hollandais par J. le Fèvre*) kwam twee jaar later uit en fungeerde als bron voor de Kantstudie in Frankrijk. In 1872 werd de Nederlandse tekst opnieuw uitgebracht door de Groningse uitgever Van Giffen.
- 4 Illustratief voor de comparatieve invalshoek is het onderzoek naar het passief in de vroegste stadia van de West-Germaanse talen en het Gotisch (zie Van der Wal 1986; 1990).
- 5 Voor het standaardisatieproces in het algemeen en in diverse talen zie Joseph (1987), Nevalainen & Tiekens-Boon van Ostade (2006) en Van der Wal (1995; 2010a).
- 6 Voor de language history from below-benadering zie Elspaß (2005; 2012) en voor de historische sociolinguïstiek in het algemeen zie Nevalainen & Raumolin-Brunberg (2012).
- 7 Voor nadere informatie over het brievenmateriaal zie www.brievenalsbuit.nl en Van der Wal & Rutten (2013: 122-125).
- 8 Zie de titel *Onvoltooid verleden tijd. Witte plekken in de taalgeschiedenis* (Van der Wal 2006).
- 9 Tentoonstelling *Petra, wonder in de woestijn* (9 oktober 2013 - 23 maart 2014 in het Museum van Oudheden te Leiden).
- 10 Dit en de nog volgende citaten zijn afkomstig uit onze verschillende brieven corpora: ons onderzoekscorpus van ruim duizend brieven dat online beschikbaar is (<http://brievenalsbuit.inl.nl>) en een tweede corpus van vergelijkbare omvang. Citaten zonder verdere verwijzing komen uit het tweede corpus.
- 11 Volgens DTB Rotterdams Stadsarchief werd op 03.12.1664 het kind Jasper gedoopt: vader Jan Jasperse, moeder Ariaentge Dirckx. Op 30.08.1665 gingen de ouders in ondertrouw; het gereformeerde huwelijk werd gesloten op 13.09.1665.
- 12 Zie Van der Wal (2010b: 45-91).
- 13 Frederik Backerus geeft dit advies op 10 november 1780 vanaf het schip De Mars bij St. Eustatius. Rond dezelfde tijd (19 november 1780) wijst ook C. Giese vanuit Curacao op de mogelijkheid om zo'n sociale scribent te vinden. Zijn vrouw in Middelburg kan niet schrijven, "*maar daar sal de Eenne of aander goede vrind zijn die het doen sou jk weet wel lievienes de schleper sou het met de groeste Blesier [=plezier] doen*" (zie <http://brievenalsbuit.inl.nl>).
- 14 Zo spoort de weduwe van B.H. Joosten op 20 november 1780 vanaf Curacao haar zoon Gerard Samuel, onlangs gearriveerd in Amsterdam, aan om vooral zijn grootvader te schrijven (zie <http://brievenalsbuit.inl.nl>). Die is zo verguld met een eerdere brief dat hij die aan veel mensen heeft laten zien.
- 15 Onder diversiteit valt ook regionale diversiteit, die wij eveneens hebben onderzocht, maar die hier niet ter sprake komt. Daarbij moet opgemerkt worden dat het merendeel van de brieven uit het huidige Noord-Holland en Zuid-Holland en uit Zeeland afkomstig is.
- 16 Nadere informatie over de Leiden Identification Procedure (LIP) is te vinden in Nobels & Van der Wal (2012) en Nobels (2013: 53-72). Wanneer we onvoldoende bewijsmateriaal konden vinden, kreeg een brief het label *onduidelijke status*.
- 17 Zie Rutten & Van der Wal (2014: 9-10).

- 18 Het transcriptieproject *Wikiscripta Neerlandica* heeft met veel succes van 2007 tot eind 2011 gelopen (zie ook www.brievenalsbuit.nl).
- 19 Zie bijvoorbeeld Van Leuvensteijn (2002: 289-290).
- 20 Zie Simons (2013: 148-160).
- 21 Voor deze *e*-apocope zie Rutten & Van der Wal (2014: 323-361).
- 22 Voor de onderzochte verschijnselen zie de monografie Rutten & Van der Wal 2014 en de dissertaties Nobels 2013 en Simons 2013.
- 23 Voor de identificering van een bepaalde professionele scribent zie Van der Wal & Rutten (2013: 125-135). Voor professionele en sociale scribenten in het algemeen zie Rutten & Van der Wal (2014: 180-185).
- 24 Zie Rutten & Van der Wal (2014: 174-180).
- 25 Deze kwantitatieve gegevens zijn te vinden in Rutten & Van der Wal (2014: 129-180).
- 26 Het corpus is beschikbaar op <http://brievenalsbuit.inl.nl>. De keynote lezing *Transforming images, transcripts and metadata into the web-based Letters as Loot corpus: stepping stones to text access and advanced search facilities* werd gegeven op het seminar *From correspondence to corpora. A seminar on digital processing of historical letter compilations* aan de Universiteit van Helsinki op 15 november 2013.
- 27 Zie onder meer Willemyns & Vandenbussche (2000), Vandenbussche (2002) en Vosters (2011).

- 2009-heden Bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands (leerstool Stichting Merweborgh)
- 2006-2009 Bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands (KNAW-Mullerleerstool)
- 2001-2003 Master of Public Administration (MPA) aan de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur te Den Haag.
- 1998-2014 Universitair hoofddocent Historische taalkunde
- 1995-2011 Redactielid van het wetenschappelijk tijdschrift *Nederlandse Taalkunde*
- 1993-1994 Onderzoek binnen het interdisciplinaire NWO-programma *Nederlandse cultuur in Europese context, IJkpunt 1650*.
- 1986 Promotie aan de Universiteit Leiden
- 1975-1997 Wetenschappelijk medewerker/ universitair docent Historische taalkunde
- 1972-1975 Student-assistent Oudere letterkunde
- 1968-1975 Studie Nederlandse taal- en letterkunde, taalfilosofie en logica aan de Universiteit Leiden (cum laude)

Hoe kunnen wij het taalverleden bestuderen en onderzoeken of, anders gezegd, hoe kunnen wij in gesprek komen met het taalverleden? Welke benadering is nodig in relatie tot het onderzoeksobject? Bijzonder vruchtbaar blijkt de keus voor de language history from below-benadering, gericht op de taal van lagere en middengroepen in de maatschappij. Dat taalgebruik is te vinden in een unieke collectie brieven die bewaard is gebleven dankzij oorlogstijden (www.brievenalsbuit.nl). Bij nadere analyse laten die brieven opvallende taalveranderingen en variatiepatronen zien. In de overkoepelende verklaring, die wordt geïllustreerd aan het verschijnsel van formulair taalgebruik, spelen schrijfvaardigheid en schrijfervaring een cruciale rol. Deze casus laat eveneens het belang zien van de historische context: inzicht in alfabetiseringsgraden, het communicatieproces en de praktijk van het brieven schrijven is onmisbaar voor een boeiend gesprek met het taalverleden.

